

تحلیل فضایی پایداری کالبدی سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی شهرستان مهدیشهر)

عباس ارغان* - دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران

Spatial analysis of the physical stability of rural habitations; Case Study city Mehdishahr

Abstract:

According comprehensive role of sustainability as dominant paradigm in field of development, investigation on development of rural physical sustainability, is particularly appropriate. Parameters such as height, slope, geological structure, faults, resources of water, soil, vegetation, land use, access roads, habitats distances and etc are appropriate for physical sustainability and play highlighted role rather than other factors. Rural sustainability as aim of development or as an acquisition strategy plays vital role in many countries, particularly in developing countries which significant part of population inhabits in villages. According to the importance of planning in development, considering planning as a procedure which includes different steps such as planning preparation, implementation, supervision and evaluation, specific policy adoption is essential. Considering different strategies in context of rural development such as integrated rural development and sustainable rural development, different approaches may be planned. Current study emphasizes that sustainability can be achieved via organizing hierarchical settlement system, in which, each settlement acts properly, and physical sustainability strategy of rural settlements in political, economical and social system framework of territory, coinciding to natural attractions of Mahdishahr town.

Keywords: Rural development, Planning, Sustainable development, Planning procedure

چکیده

امروزه باتوجه به اهمیت همه جانبه که پایداری به عنوان پارادایم حاکم در موضوع توسعه بدست آورده، پرداختن به توسعه پایدار کالبدی روستایی کاری در خور ویژه است. عواملی همچون ارتفاع، شیب، ساختار زمین شناسی، گسل، منابع آب، خاک، پوشش گیاهی و کاربری اراضی، راههای دسترسی، فاصله سکونتگاهها و غیره، بسترهای بسیارمناسبی برای پایداری کالبدی بشمار می آید و نقش موثرتری نسبت به سایر عوامل دارند، پایداری روستایی به عنوان هدف توسعه و یا راهبرد دستیابی به آن در بسیاری از کشورهای جهان بویژه کشورهای در حال توسعه که بخش قابل توجهی از جمعیت آنها در روستاها زندگی می کنند مورد تاکید است. با توجه به نقش برنامه ریزی در دستیابی به توسعه و در نظر گرفتن این مطلب که برنامه ریزی به عنوان یک فرایند دارای مراحل مختلفی از جمله تهیه برنامه، اجرا، نظارت و ارزیابی می باشد، اتخاذ یک سیاست مشخص ضروری می باشد. با در نظر گرفتن راهبردهای مختلف در زمینه توسعه روستایی از جمله توسعه روستایی یکپارچه و توسعه روستایی پایدار، راهکارهای متفاوتی نیز قابل طرح ریزی است. در تحقیق حاضر بر این نکته تأکید شده است که دستیابی به پایداری از طریق سازماندهی یک نظام سلسله مراتبی سکونتگاهی که در آن هر یک از سکونتگاهها نقش و کارکرد خود را به خوبی انجام می دهند، امکان پذیر می باشد، و راهبرد پایداری کالبدی سکونتگاههای روستایی در چهارچوب نظام سیاسی، اقتصادی و اجتماعی منطقه منطبق با ویژگیهای جاذبه های طبیعی شهرستان مهدیشهر میسر خواهد بود.

واژگان کلیدی: توسعه روستایی، برنامه ریزی، توسعه پایدار، فرآیند برنامه ریزی.

نارسایی وجود دارد و سکونتگاه‌ها نقش خود را به خوبی ایفا نمی‌کنند می‌توانیم به مکانیزم مناسب برای توسعه همه جانبه و یکپارچه و پایدار در سطح منطقه و تمامی سطوح سکونتگاه‌ها دست یابیم. با توجه به کارهای انجام گرفته در زمینه مکان‌گزینی مراکز توسعه روستایی لزوم توجه به تمامی عوامل اعم از عوامل محیطی، اجتماعی، اقتصادی و کارکردی احساس می‌شود چرا که صرفاً توجه به کارکردهای خدماتی امکانات موجود در روستاها در تعیین مراکز روستایی یعنی نادیده گرفتن پتانسیل‌های محیطی، اقتصادی و اجتماعی هر یک از نقاط می‌باشد. لذا جهت یافتن مکان بهینه ارائه خدمات و طراحی سلسله مراتب مناسب سکونتگاهی باید از کلیه امکانات، اعم از توانایی‌های محیطی و شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی و کارکردی استفاده شود تا بتوان روستاهای مرکزی را جهت خدمات رسانی مناسب به روستاهای پیرامونی و تابعه را شناسایی کرد.

۲- بیان مسله

نظام سلسله مراتبی سکونتگاهی منظم و فقدان برنامه‌های مدون برای مکان‌گزینی مراکز بهینه در عرصه فضاها روستایی و کمبود منابع مالی روستاها و سرانجام پراکندگی ناهمگون و نسبتاً زیاد سکونتگاه‌های روستایی در پهنه جغرافیایی ایران، روند توسعه را در مناطق روستایی با موانع ساختاری مواجه کرده است. با در نظر گرفتن پراکندگی و دوری روستاها از مراکز و منابع خدمات با توجه به شرایط جغرافیایی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روستاهای ایران از قبیل کم بودن تعداد جمعیت، برخورداری اغلب آن‌ها از شرایط نامساعد طبیعی و کوچکی ابعاد و ... ایجاد مراکز بهینه توسعه روستایی به عنوان مراکز واسطه بین شهر و روستاهای پراکنده ضمن این‌که می‌تواند در جهت ترویج یک سلسله مراتب زیستگاهی بهم پیوسته و ایجاد نظام فضایی منسجم اقدام به شمار آیند و می‌تواند با ارائه خدمات مختلف نیز در جهت حل مشکلات روستاها

ریکی از مشکلات اساسی موجود بر سر راه توسعه روستایی، گسیختگی سازمان فضایی و فقدان سلسله مراتبی مبتنی بر رابطه تعاملی میان سکونتگاه‌ها می‌باشد. این ویژگی منبعت از سیاست‌های توسعه‌ای اجرا شده در خلال دهه‌های گذشته و عدم شکل‌گیری رابطه منظم و منطقی میان سطوح مختلف سکونتگاه‌های کشور چه در سطح کلان و چه در مقیاس منطقه‌ای و محلی است که منجر به نابسامانی توزیع جمعیت فعالیت‌ها، خدمات و کارکردها در سطوح مختلف به طور عام و عدم بهره‌مندی مناسب مراکز جمعیتی و سکونتگاه‌های روستایی و به ویژه روستاهای کوچک و کم جمعیت بطور خاص از خدمات، تسهیلات و منابع مختلف در مراکز جمعیتی و خدماتی سطوح بالاتر گردیده است. به طور کلی مطالعه وضعیت روستاهای ایران بیانگر این حقیقت است. طراحی شبکه‌ای از کانون‌های خدمات‌رسانی سلسله مراتبی برای تسریع روند برنامه‌های توسعه در مناطق عقب مانده و برقراری روابط متقابل بین فضایی شهری و روستایی و ایجاد یکپارچگی کارکردی بین آن‌ها ضروری است، لذا انتخاب روستاهایی جهت ایجاد تأسیسات و تسهیلات خدمات زیر بنایی که بتواند تعدادی از سکونتگاه‌های روستایی اطراف را به صورت نامطلوب تحت پوشش قرار دهد ضرورتی امکان‌ناپذیر است. در تحقیق حاضر بر این نکته تأکید شده است که دستیابی به توسعه از طریق سازماندهی یک نظام سلسله مراتبی سکونتگاهی که در آن هر یک از سکونتگاه‌ها نقش و کارکرد خود را به خوبی انجام می‌دهند قابل حصول است، بنابراین هر برنامه توسعه‌ای بدون داشتن یک نظام سکونتگاهی با سلسله مراتب منطقی با مشکل مواجه خواهد شد و یا توسعه همه‌جانبه تمامی سکونتگاه‌ها را به دنبال نخواهد داشت. فرض ما این است که از طریق سازماندهی سلسله مراتب سکونتگاهی و ایجاد یک ساختار سلسله مراتبی مناسب بویژه در سطوحی که

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۷ تابستان ۹۶
No.47 Summer 2017

۳۴

تامین نیاز روستاهای کوچک اطراف از طریق این مراکز روستایی و در نهایت مهار روند مهاجر فرستی؛ تامین و ارائه منظم خدمات به روستاهای پراکنده و برنامه ریزی برای آنها از نظر مکانی - زمانی و بکارگیری اصولی و منطقی امکانات موجود در اینگونه روستاها؛ و

دستیابی به سلسله مراتب منظم و منطقی سکونتگاه‌های روستایی.

۴- فرضیه‌ها

فرضیه اول: بنظر می‌رسد تعیین دقیق مراکز روستایی با توجه به توان واقعی این نقاط می‌تواند به ایجاد تعادل بین سکونتگاهها و برقراری یک نظام سلسله مراتبی که در آن جریان‌های مختلف توسعه و خدمات و دسترسی‌ها و ارتباط بین نقاط به سهولت برقرار باشد کمک بنماید.

فرضیه دوم: بنظر می‌رسد انتخاب مراکز بهینه روستایی سبب به وجود آمدن یک نظام کارآمد برای ارائه تسهیلات و خدمات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به بهترین نحو همراه با صرفه اقتصادی می‌گردد.

فرضیه سوم: انتخاب صحیح و دقیق مراکز روستایی باعث تسریع روند توسعه مناطق روستایی می‌شود و از طریق کاهش فاصله‌های شهری و روستایی باعث جلوگیری از تشدید روند مهاجرت روستا شهری می‌گردد.

۵- روش تحقیق

در این تحقیق از روش‌های مختلفی برای رسیدن به اهداف مطالعه استفاده می‌شود. اولین گام جمع‌آوری آمار و اطلاعات مورد نیاز است که با مراجعه به کتابخانه‌ها و مطالعه کتاب‌ها، گزارشات، مقالات و مراکز آماری، سازمان‌های متولی امر و... که به نوعی در ارتباط مستقیم با موضوع مورد مطالعه هستند و همچنین مراجعه به وزارتخانه‌ها و سازمانهای ذیربط و مراکز آماری، مطالعه گزارشات و آمار نامه‌ها می‌باشد. با توجه به عدم دسترسی به بعضی اطلاعات و همچنین لزوم مقایسه کردن بعضی

(بخصوص روستاهای پراکنده) نیز در تسریع روند رشد توسعه آنها مؤثر واقع شوند (طاهری، ۱۳۷۵، ص ۵۲۳)؛ اما آنچه که در ایجاد این مراکز (مراکز توسعه روستایی) مهم به نظر می‌رسد، مکان‌گزینی آنهاست. یعنی این مراکز باید در مکان‌هایی قرار بگیرند تا بالاترین کارایی را بتوانند داشته باشند و خدمات بهتر و بیش‌تری را فراهم کنند. بنابراین در ایجاد مراکز مزبور باید نیازمندی‌ها و امکانات استفاده کنندگان و همچنین تأمین-کنندگان مورد بررسی قرار داد تا بیش‌ترین رضایتمندی حاصل گردد. بنابراین مطالعه و تحقیق برای دستیابی به پایداری کالبدی روستاهای شهرستان مهدیشهر از طریق مکان‌گزینی مراکز مناسب جهت ایجاد مراکز توسعه روستایی و سازماندهی ساختار مناسب سلسله مراتبی در سطوح پایین سکونتگاه‌هایی که متکی بر اقتصاد کشاورزی و برخورداری از امکانات و خدمات رفاهی در حد نیازهای اساسی می‌باشند از ضروریات است و با سازماندهی نظام مراکز توسعه روستایی می‌توان دو مشکل اساسی جامعه یعنی توسعه روستایی و خدمات رسانی به نقاط روستایی پراکنده و تخلیه روستاها و مهاجرت روستاییان به شهرها را در سطح منطقه مورد بررسی تعدیل کرد. از مهم‌ترین موارد اهمیت این مطالعه می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱- انتخاب مراکز پایدار روستایی، توزیع فضایی و نحوه استقرار خدمات در نقاط مختلف روستایی به‌گونه‌ای باشد که علاوه بر دسترسی توأم با عدالت ساکنین این آبادی‌ها به خدمات مورد نیاز، تفاوت‌های درون منطقه‌ای کاهش یابد و عدم تمرکز تسهیلات در یک منطقه؛

۲- ضرورت سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و دولتی در بخش کالبدی سکونتگاه‌های روستایی؛

۳- ضرورت اولویت‌بندی برنامه‌های اجرایی در بخش کالبدی سکونتگاه‌های روستایی؛

۴- اهداف تحقیق

تمرکز فعالیت‌های اقتصادی-اجتماعی در روستاها و

را که دولت‌ها و یا عاملان آنان در مناطق روستایی پیاده می‌کنند دگرگونی اجتماعی براساس طرح و نقشه نیز می‌گویند (پاپلی یزدی، ۱۳۸۱، ص ۵۳). اهداف توسعه روستایی؛ با جمع‌بندی مطالب فوق اهداف کلی توسعه روستایی در ایران می‌تواند شامل محورهای ذیل باشد: ۱- افزایش تولید و بهره‌وری کالا؛ ۲- ایجاد اشتغال؛ ۳- دسترسی به خدمات زیربنایی؛ ۴- گسترش مشارکت مردم در فرایند توسعه؛ ۵- ایجاد تعادل نسبی بین شهر و روستا؛ ۶- **اعتلای فرهنگ.**

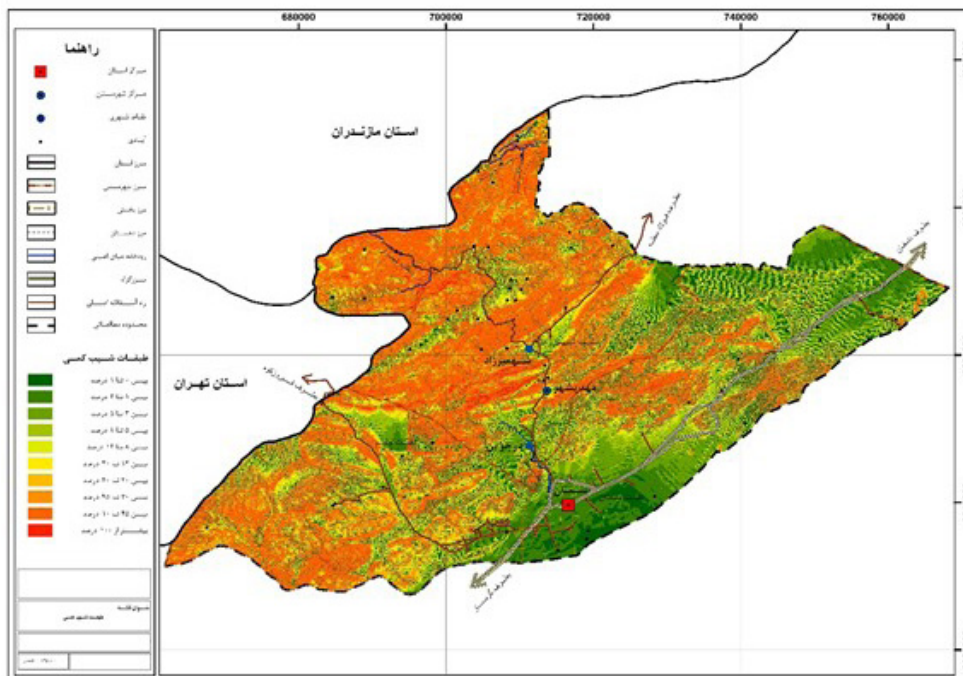
-توسعه پایدار؛ توسعه پایدار که امروزه موضوع اصلی بحث محافل توسعه و برنامه‌ریزی است، خود برآیند انگاره‌های مختلف توسعه است. نکته مشترک تمامی این انگاره‌ها پایداری و رسیدن از توسعه است که بتواند پایا و بادوام باشد. در منابع مختلف تعاریف بسیاری از توسعه پایدار شده است که با یکدیگر متفاوت و گاه مغایرند و به ایدئولوژی‌های مختلف زیست‌محیطی مرتبط هستند (جمعه‌پور، ۱۳۸۴، ص ۶۳). متداول‌ترین تعریف توسعه پایدار از

از اطلاعات، حضور در منطقه مورد بررسی و انجام مشاهدات و ادراکات عینی واقعیات و برداشت‌های حضوری ضرورت پیدا می‌کند. در نهایت اطلاعات خام به دست آمده طبقه‌بندی شده و با استفاده از روش‌های آماری و استفاده از نرم‌افزار GIS و با توجه به فرضیات تحقیق مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و نهایتاً با نتیجه‌گیری و ارزشیابی تئوری‌ها و مدل‌های بکار رفته به آینده‌نگری در مورد منطقه مورد مطالعه و ارائه الگویی بهینه برای ارائه خدمات به روستاهای مورد مطالعه پرداخته می‌شود.

۶- مبانی نظری

-توسعه؛ عبارتست از تغییرات مثبت که موجب بهبود وضع زندگی مردم گردیده و مبتنی بر کوشش آگاهانه نهادی شده برای ترقی اجتماعی و اقتصادی جامعه است.

-توسعه روستایی؛ توسعه روستایی جزئی از برنامه‌های توسعه هر کشور محسوب می‌شود که برای دگرگون‌سازی ساخت اجتماعی، اقتصادی جامعه روستایی به کار می‌روند. این‌گونه برنامه‌ها

نقشه ۱. موقعیت و شیب شهرستان مهدیشهر

جدول ۱. تحولات جمعیت روستاهای شهرستان مهدیشهر ۹۰-۱۳۶۵؛ مأخذ: مرکز آمار ایران ۱۳۹۰

شرح	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰
جمعیت	۴۹۷۲	۵۵۹۶	۸۴۶۹	۸۱۹۶
نرخ رشد	۱,۱۸	۴,۲۳	-	۱,۶۲

سال به ۸۴۶۹ نفر افزایش یافت. بر اساس جدول مذکور در سال ۱۳۶۵ این شهرستان ۴۹۷۲ نفر جمعیت داشته است که با نرخ رشد ۱/۱۸ درصدی به ۵۵۹۶ نفر در سال ۱۳۷۵ می رسد. قابل ذکر است که در سال ۱۳۹۰ شهرستان ۸۱۹۶ نفر جمعیت داشته است که بر این اساس نرخ رشد این شهرستان طی دهه ۹۰-۱۳۸۵، ۱,۶۲- محاسبه گردیده است.

۸- طبقه بندی سکونتگاه های محدود مورد مطالعه با استفاده از روش تعیین شاخص مرکزیت

از آنجایی که سکونتگاه های روستایی از نظر عملکردهای خدماتی متنوع اند، سطح بندی سکونتگاه ها به منظور تعیین جایگاه عملکردی و تشخیص مرکزیت های برتر خدماتی، ضروری می باشد از این رو سطح بندی خدماتی در محدوده مورد مطالعه، بر اساس نتایج سلسله مراتب خدماتی صورت گرفته است.

۱- سطح یک خدماتی؛ شامل روستای فولادمحل می باشد که به بیشتر به صورت یک روستا-شهر است. این مکان به دلیل داشتن سطوح برتر خدمات آموزشی، بهداشتی، خدمات فنی و پشتیبانی تولید و نیز تنوع بسیار زیاد فعالیتها که از جمله عوامل متمایز کننده این سطح خدماتی و عملکردی است از نظر طبقه بندی در این سطح قرار می گیرد. این ضریب باعث شده است این منطقه کاملا از سایر سطوح خدماتی و در سطح یک خدماتی متمایز شده و در سطح یک خدماتی قرار گیرد.

۲- سطح دو خدماتی؛ روستای چاشم و خطیرکوه از توابع دهستان چاشم به ترتیب دومین سطح

کمیسیون بین المللی محیط زیست (برائت) به شرح ذیل می باشد: «توسعه ای که نیازهای فعلی را بدون خدشه دار کردن توانایی نسل آینده برای برآورده ساختن نیازهای خود برآورده نماید».

۷- موقعیت محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه در شمال استان سمنان قرار گرفته و شامل دهستان درجزین از بخش مرکزی و دهستان چاشم و دهستان پشتکوه از بخش مهدیشهر شهرستان مهدیشهر است. این محدوده ۱۹۵۱ هکتار وسعت دارد و بین ۵۲° و ۵۰' تا ۵۳° و ۵۰' طول جغرافیایی و ۳۵° و ۵۸' تا ۶۳° و ۲' عرض جغرافیایی شمالی واقع شده است.

محدوده مورد مطالعه از دشتهای کم ارتفاع در جنوب محدوده شروع می شود و در سمت شمال تا اراضی کوهستانی و قله مرتفع در خطالرأس البرز شرقی که ارتفاعی بین ۲۵۰۰ متر تا بیش از ۳۵۰۰ متر دارند، مانند قله نیزوا (۳۸۰۰ متر) و قدمگاه (۳۷۰۰ متر) گسترش دارد. این محدوده به دلیل اختلاف ارتفاع زیاد (۲۸۰۰ متر) و گستردگی آن دارای واحدهای مورفولوژیک بزرگی همچون کوهستان، دشت، کوهپایه، دشت میانکوهی، دره های رودخانه ای و تپه ماهورهای میانه دشتها و حاشیه کوهپایه هاست که با توجه به سطوح شیب و وجود و سهولت استفاده از منابع آبهای سطحی و یا زیرزمینی برای مصارف مختلف در قالب اراضی زراعی، باغی، صنعتی و گستره های شهری و روستایی مورد بهره برداری قرار گرفته اند.

به محدوده و ماهیت تحقیق در این بخش خلاصه ای از وضعیت جمعیتی شهرستان را بیان می نمایم. شهرستان مهدیشهر یکی از شهرستان های استان سمنان است که مرکز آن شهر مهدیشهر است. در سال ۱۳۶۵ جمعیت روستاهای شهرستان، ۴۹۷۲ نفر بوده و در سال ۱۳۷۵ جمعیت روستاهای شهرستان با رشد قبل محسوس به ۵۵۹۶ نفر رسید. روند روبه افزایش جمعیت در سال ۱۳۸۵ نیز ادامه داشت به نحوی که جمعیت شهرستان در این

خدماتی محدوده مورد مطالعه را تشکیل می دهند. هر سه جز پر جمعیت ترین روستاهای منطقه به شمار می روند دارای کارکردهای موثر و برتری نسبت به سایر روستاها می باشند.

۳- سطح سه خدماتی؛ روستاهای لرد، رودبار، علی آباد، شلی، پاقلعه، کاورد و ... به دلیل برخورداری از یک سری خدمات تخصصی مانند خانه بهداشت، شرکت تعاونی روستایی و سرویس ایاب و ذهاب در سطح سوم خدماتی قرار می گیرند از دیگر ویژگی روستاهای این سطح خدماتی، موقعیت مکانی مناسب و در نتیجه امکان توزیع خدمات به روستاهای اطراف می باشد. لازم به ذکر است که کارکردهای موجود در این روستاها حوزه عملکردی ضعیفی دارند و ممکن است گاهی اوقات آبادیهای اطراف خود را خدمات رسانی کنند.

۴- سطح چهار خدماتی؛ خصوصیت اصلی این روستاها، جمعیت اندک و ناپایدار و همچنین عدم دسترسی های مناسب این روستاها می باشد. لازم به ذکر است که کارکردهای موجود در این روستاها حوزه عملکردی ضعیفی دارند و ممکن است گاهی اوقات آبادیهای اطراف خود را خدمات رسانی کنند.

۹- حوزه های عملکردی خدمات

همانگونه که انسانها برای ادامه زندگی به یکدیگر نیازمند هستند، نقاط جمعیتی نیز برای بقاء و گسترش باید ارتباطات مختلفی با یکدیگر برقرار نمایند. این ارتباطات را در دو زمینه نقل و انتقال کالا و نقل و انتقال تخصص، فن و تکنولوژی و غیره می توان خلاصه نمود. البته هر کدام از این دو زمینه محدوده وسیعی را در بر می گیرد. این امر باعث می شود ساکنان یک نقطه جمعیتی در طول روز، هفته، ماه و سال به نقاط جمعیتی اطراف خود

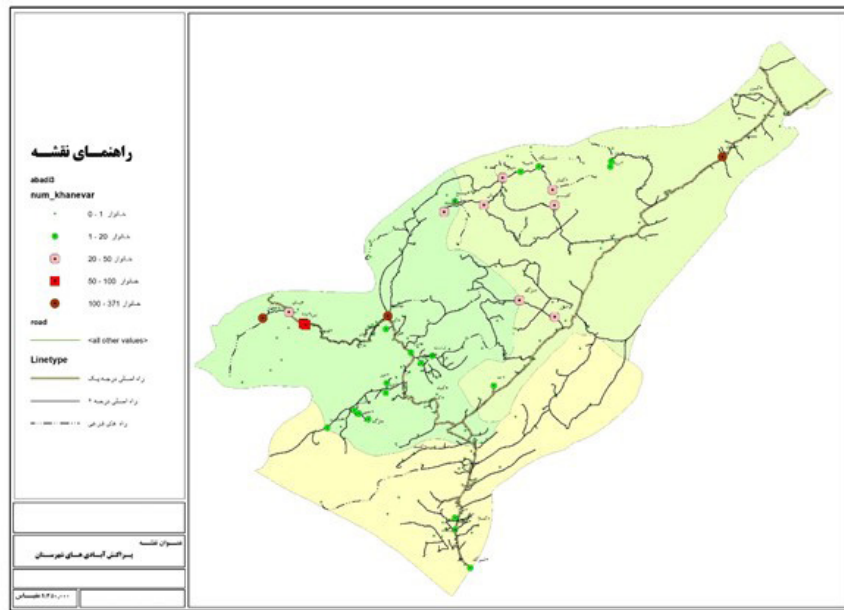

جدول ۲. سطح بندی سکونتگاه های روستایی دهستان چاشم، پشتکوه و در جزین بر حسب میزان مرکزیت هر سطح؛ ماخذ: یافته های محقق (از تعداد ۲۰۸ آبادی سطح چهار تنها ۳۹ آبادی دارای خانوار می باشد)

سطح	میزان سطح مرکزیت	تعداد روستاها	تعداد جمعیت	درصد جمعیت
۱	بیشتر از ۵۰۰	۱	۱۳۴۸	۳۳,۲۱
۲	۲۵۰-۵۰۰	۲	۷۸۱	۱۹,۲۴
۳	۱۰۰-۲۵۰	۶	۹۲۰	۲۲,۶۶
۴	کمتر از ۱۰۰	۳۳	۱۰۱۰	۲۴,۸۸

جدول ۳. سطح بندی فضایی جمعیت بر حسب خانوار؛ ماخذ: یافته های محقق

سطح	تعداد آبادی	جمع خانوار	تعداد جمعیت
۱ از ۲۰ خانوار	۳۰	۱۴۴	۷۱۰
۲ تا ۵۰ خانوار	۹	۲۷۹	۷۹۱
۵۰ تا ۱۰۰ خانوار	۲	۱۱۲	۴۶۷
۱۰۰ تا ۳۷۱ خانوار	۳	۵۹۸	۲۱۲۹

نقشه ۲. پراکندگی های آبادیها به تفکیک خانوار؛ ماخذ: نگارنده.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۷ تابستان ۹۶
No.47 Summer 2017

۳۹

اصطلاحاً گفته می شود نقطه الف در حوزه نفوذ خدماتی نقطه ب قرار دارد. نکته مهمی که باید به آن توجه داشت این است که یک حوزه خدماتی همواره امکان تغییر و تحول دارد. هر چند که این تغییر و تحول در طول زمان رخ داده و ممکن است کاملاً روشن و واضح نباشد. این تغییر و تحول زمانی رخ می دهد که تمام یا بخشی از عوامل ایجاد کننده حوزه از بین رفته یا موضوعیت خود را از دست بدهد. کنکاش در نحوه ارتباطات عملکردی نقاط جمعیتی واقع در شهرستان مهدیشهر حوزه های خدماتی خاصی را می توان از یکدیگر تمیز داد. این امر بر اطلاعات اخذ شده از نهادها و موسسات مختلف و همچنین مطالعات کارشناسی میدانی در یک پیمایش منطقه ای متکی بوده است.

۱۰- حوزه های تعاون روستایی

انواع شرکتهای تعاونی همچون تعاونی های کشاورزی و تعاونی های مصرف، خدمات مختلفی را به ساکنان نقطه روستایی ارائه می کنند این خدمات از توزیع نهادهای تولید کشاورزی تا توزیع کالا و خدمات مصرفی و توزیع انواع مختلف انرژی همچون نفت و گازوئیل را در بر می گیرد. این شرکتهای معمولاً

مراجعاتی داشته باشند. اگر ساکنان یک نقطه برای دریافت خدماتی خاص امکان مراجعه به چند نقطه را داشته باشند ممکن است به دلایل مختلف یکی از نقاط را به سایر نقاط ترجیح دهند. وقتی که ارتباط نقاط جمعیتی با یکدیگر نظام مند شده و از ثبات و پایداری برخوردار شوند می توان گفت یک حوزه خدماتی به وجود آمده است در یک حوزه خدماتی نقاط خدماتی به شکل نظام مند و با ثباتی با یکدیگر ارتباط برقرار می کنند این ارتباط می تواند از سطوح مختلف برخوردار بوده و در سطح از شکل و محدوده ای خاص برخوردار باشد، به این صورت که مثلاً یک نقطه جمعیتی برای دسترسی به خدمات آموزشی با یک یا چند نقطه دیگر ارتباط عملکردی برقرار سازد و برای دسترسی به خدمات بهداشتی با سایر خدمات با نقاطی دیگر چنین ارتباطی را برقرار سازد. در چنین شرایطی معمولاً نقطه ای که خدمات بیشتری به نقاط پیرامون ارائه می کند از اوضاع اقتصادی-اجتماعی بهتر و تعداد جمعیت بیشتری نیز برخوردار است. وقتی که نقطه جمعیتی الف برای دسترسی به یک خدمت به نقطه جمعیتی ب مراجعه می کند،

را که دارای مرکز بهداشتی-درمانی می باشند به عنوان مرکز حوزه معرفی شده اند و زیر حوزه ها را نیز خانه های بهداشت تشکیل می دهد.

۳- حوزه خدمات آموزشی

در این بررسی آبادی یا آبادیهایی که از خدمات آموزشی تا سطح راهنمایی برخوردار باشند به عنوان یک حوزه و مجموعه آبادیهایی که خدمات آموزشی تا سطح مدرسه ابتدایی برخوردار باشند به عنوان یک زیر حوزه تعیین می شوند.

۴- بررسی وضعیت شبکه دسترسی

نیاز به ارتباطات از دیرباز مورد توجه جوامع بشری و هر چه جامعه پیشرفته تر می شود وضعیت ارتباطات پیچیده تر می شود. در هر حال در گذشته ارتباطات به شبکه های دسترسی و راههای ارتباطی محدود می شده در حال حاضر نیز بخش عمده ای از ارتباطات به این عمل منتهی می شود و عامل حمل و نقل که در ارتباط مستقیم با شبکه های دسترسی می باشد. در ساختار پیچیده فضایی و عملکردهای حیاتی سکونتگاه ها نقش دارند. حمل و نقل روستایی نیاز فرعی است که از نیازهای بنیادین مردمان روستا به غذا، سرپناه، اشتغال، بهداشت، آموزش، امنیت و ارتباطات اجتماعی سرچشمه می گیرد. این نیازها در شبکه راههای روستایی نیز متجلی می شود. راه ها از یک سو ارتباط بین آبادیها با یکدیگر و با مراکز فعالیت اقتصادی را برقرار می کنند و از سوی دیگر مجموعه آبادی های یک منطقه را با مناطق پیرامونی پیوند می دهند؛ بنابراین بر حسب نوع عملکرد و کیفیت آن شبکه های دسترسی را می توان طبقه بندی و درجه بندی نمود در این بررسی با نگاه ویژه به آبادیهای روستایی، شبکه های دسترسی محدوده مورد مطالعه مورد توجه قرار می گیرد. تمامی روستاهای شهرستان مهدیشهر دارای راه دسترسی زمینی بوده و فاقد راه دسترسی راه آهن و آبی می باشد.

۵- ماتریس ارتباطات روستایی بر حسب

در یک یا چند آبادی مستقر شده و به آبادی های پیرامون نیز خدمات می رسانند. وجود یک شرکت تعاونی در یک آبادی و خدمات رسانی آن به چند آبادی دیگر از جهتی می تواند نشان دهنده بخشی از واقعیتهای موجود در زمینه روابط عملکردی باشد. زیرا وسعت خدماتی که توسط این شرکتها ارائه می شود ارتباطات نسبتاً گسترده و منظمی را بین آبادیها باعث می شود. ضمناً روح فعالیتهای تعاونی به تعمیق حرکتهای جمعی و اتحاد بین ساکنان آبادیها کمک می کند. در این قسمت حوزه های خدماتی را که به خاطر وجود این شرکتها ایجاد شده اند بررسی می شود. این اطلاعات بر نتایج حاصل از مطالعات کارشناسی میدانی و بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰ استوار است. براساس این اطلاعات در این محدوده تعداد ۱۴ روستا به نامهای لرد، رودبار، کمرو، هیکو، چاشم، رودبارک، پایین، ده صوفیان، ملاده، کلیم، کاورد، شلی، مزرعه سرآور، فولادمحله و رودبارک بالا دارای فروشگاه تعاونی می باشد.

۱۱- حوزه خدمات بهداشتی-درمانی

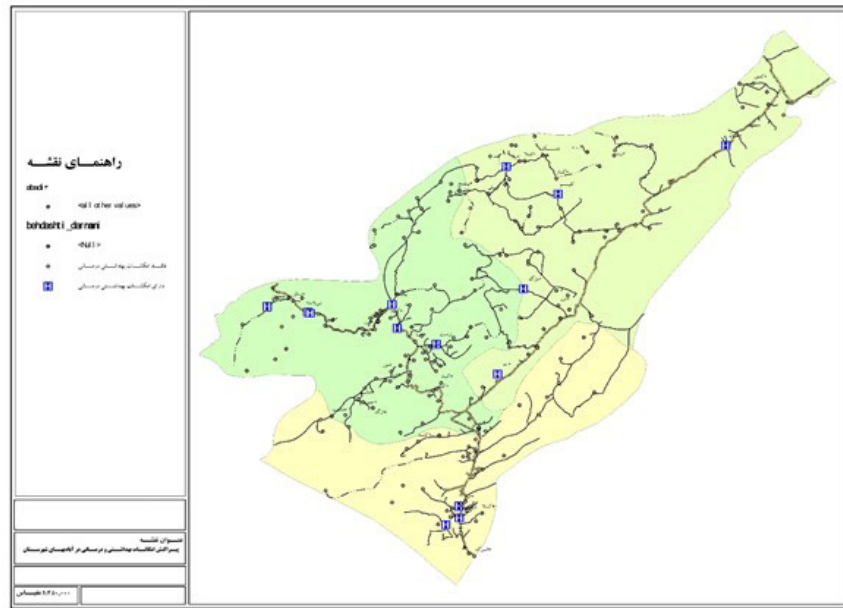
توجه به خدمات بهداشتی همچون خانه بهداشت و مرکز بهداشتی-درمانی نیز برای تعیین حوزه های خدماتی و در نتیجه تعیین وضع موجود سلسله مراتب عملکردی می تواند راهگشا باشد، اطلاعات اخذ شده از مرکز بهداشت استان و همچنین مطالعات کارشناسی میدانی می تواند به این امر کمک کند درمورد مراکز بهداشت و حوزه هایی که این مراکز در بر می گیرد می توان حوزه های خدماتی زیر را از هم تمیز داد: حوزه مرکز بهداشتی-درمانی فولادمحله؛ حوزه مرکز بهداشتی-درمانی کلیم؛ حوزه مرکز بهداشتی-درمانی ملاده؛ حوزه مرکز بهداشتی-درمانی ده صوفیان؛ حوزه مرکز بهداشتی-درمانی چاشم. زیر حوزه خدمات بهداشتی-درمانی زیر در مطلقه مورد مطالعه قابل شناسایی است:

- خانه بهداشت رودبار؛ در این بررسی آبادیهایی

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۷ تابستان ۹۶
No.47 Summer 2017

۴۰

نقشه ۳. پراکندگی خدمات بهداشتی درمانی آبادیهای شهرستان مهدیشهر؛ ماخذ: نگارنده.

جدول ۴. وضعیت خدمات آموزشی در سطح دهستان؛ ماخذ: مرکز آمار ایران ۱۳۹۰

آبادی	دبستان	مدرسه راهنمایی پسرانه	مدرسه راهنمایی دخترانه	مدرسه راهنمایی مختلط	دبیرستان پسرانه	دبیرستان دخترانه
فولادمحله	۱	۱	۱	۱	۰	۱
چاشم	۱	۱	۰	۰	۱	۰
شلی	۱	۰	۰	۰	۰	۰
کلیم	۱	۰	۰	۰	۰	۰
جمع	۳	۲	۲	۰	۰	۰

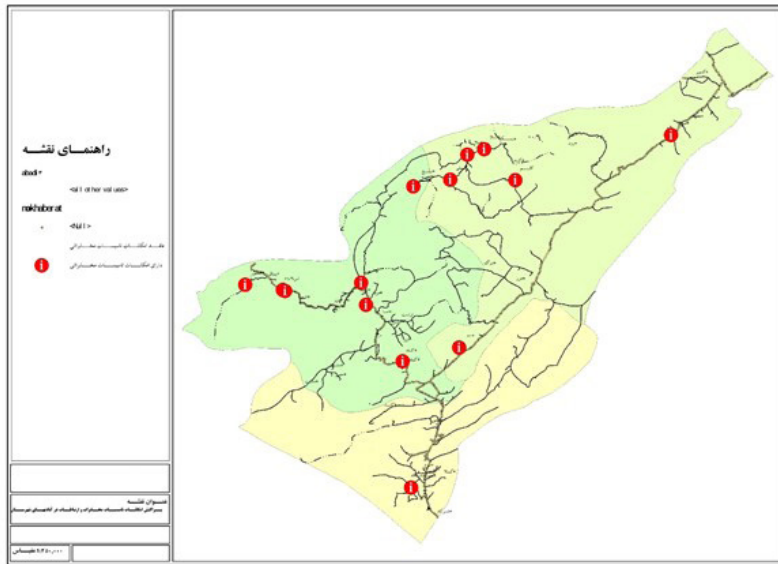
شاخص تعداد ارتباط مستقیم

در این بخش به بررسی ارتباطات میان روستاهای دهستان‌های پشتکوه و چاشم از طریق تشکیل ماتریس تعداد ارتباط مستقیم میان آنها می‌پردازیم. تعداد ارتباط مستقیم میان روستاها نشان‌دهنده این است که بیشترین میزان ارتباط مستقیم در دهستان به روستای فولادمحله است که سطح یک خدماتی ما را تشکیل می‌دهد و کمترین آن مربوط به روستای هیکو می‌باشد. برطبق تحلیل‌های انجام شده ارتباط مستقیم میان

سکونت‌گاهها ناشی از مناسب بودن دسترسی‌های درون منطقه‌ای و وجود شبکه ارتباطی نسبتاً مناسب می‌باشد و همچنین شبکه ارتباطی موجود دارای توانایی برای پیوند سکونتگاه‌ها و ایجاد روابط میان کانون‌های جمعیتی است در نتیجه توزیع خدمات در بین سکونتگاه‌ها از نظام سلسله‌مراتبی مناسب برخوردار نبوده و یک حالت یک سوویه دارد.

۱۰- اصول حوزه بندی‌های محدوده مورد مطالعه

برای حوزه بندی محدوده مورد مطالعه و تعیین الگوی تقسیمات فضایی- کالبدی آن معیارها و

نقشه ۴. پراکندگی خدمات تاسیساتی آبادیهای شهرستان مهاباد

هزار نفر جمعیت روستایی و جمعیت مرکز منظومه بیشتر از ۵۰۰۰ نفر است. خدمات مورد نیاز در مرکز منظومه ها شامل مرکز آموزش فنی و حرفه ای و تربیت معلم، مرکز بهداشتی درمانی روستایی با تسهیلات زایمانی، داروخانه، بیمارستان کوچک، راه آسفالت، ترمینال، دفتر پست و شبکه تلفن، ناحیه صنعتی، کتابخانه عمومی، مجموعه فرهنگی و هنری، سینما، مجموعه ورزشی، رستوران و سالن پذیرایی، دفتر حفظ میراث فرهنگی، پمپ بنزین، صنایع سبک، مرکز خدمات روستایی، تعمیرگاه ماشین آلات کشاورزی و وسایل نقلیه، مرکز آموزش و ترویج صنایع دستی و خانگی، مراکز خرید و فروش کالا، فروشگاه تعاونی، بخشداری، شهرداری، حوزه انتظامی، اداره ثبت احوال، نمایندگی آموزش و پرورش و کلیه خدمات مورد نیاز ذکر شده در سطوح بعدی می باشد.

۲- مراکز مجموعه ها

مراکز مجموعه ها که به سطوح میانی خدمات روستایی تجهیز می شوند عمدتاً آبادی های بزرگی را در بر می گیرد که دارای ۵ تا ۱۰ هزار نفر آستانه جمعیتی بوده و از موقعیت مکانی با مرکزیت های نسبی بارزی برخوردارند. خدمات

ملاکهایی به شرح زیر مورد توجه است که بر طبق آنها حوزه های هم پیوند و همگن اقتصادی-اجتماعی و اکولوژیک در سطوح مختلف شکل می گیرد. این معیارها عبارتند از: اشتراک در فعالیتهای اقتصادی و پیوندهای بارز در این زمینه؛ پیوندهای قومی، طایفه ای و خویشاوندی بین روستاها؛ گرایشهای رفتاری مردم در دسترسی به خدمات و امکانات اقتصادی؛ شرایط اکولوژیک، وضع ناهمواری و حوضه های آبریز؛ تقسیمات کشوری در وضع موجود؛ قابلیتهای توسعه اقتصادی-اجتماعی هر یک از فضاها روستایی.

با توجه به معیارها، تقسیمات فضایی-کالبدی محدوده مورد مطالعه و شهرستان در نظر گرفته شده که روستا به عنوان کوچکترین رده در فضا و کل شهرستان به عنوان فضای کلان آن محسوب می شود. رده ها و سطوح استاندارد تقسیمات و ویژگی های هر سطح روستایی به شرح زیر است:

۱- مراکز منظومه ها

مراکز منظومه ها که از سطح برتر خدمات روستایی برخوردار می شوند شامل روستا-شهرهای کنونی یا آتی بوده و یا کانونهای شهری فعلی را تشکیل می دهند. آستانه جمعیتی این مراکز حدود ۲۰ تا ۴۰

جدول ۵. ماتریس ارتباطات روستایی بر حسب شاخص تعداد ارتباط مستقیم واقع در دهستان پشتکوه

شرح	فولامحله	تلاچیم	رودبارک بالا	مزرعه سراور	شالی	هیکو	فنیسک	کورد	کلیم	ملاده	ده صوفیان	رودبارک پایین	پرور	جمع
فولامحله	۰	۰	۱	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۶
تلاچیم	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱
رودبارک بالا	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۴
مزرعه سراور	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۲
شالی	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۵
هیکو	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۲
فنیسک	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱
کورد	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱
کلیم	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۴
ملاده	۰	۱	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۴
ده صوفیان	۱	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲
رودبارک پایین	۱	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۴
پرور	۱	۰	۱	۰	۱	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۵

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۷ تابستان ۹۶
No.47 Summer 2017

گرفتن امکانات و خدمات موجود در هریک از این روستاها، تسهیلات و خدمات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به بهترین نحو همراه با صرفه اقتصادی به روستاهای پیرامون ارائه گردد و در نتیجه موجب صرفه جویی در وقت و هزینه روستاییان شود.

فرضیه سوم: انتخاب صحیح و دقیق مراکز روستایی باعث تسریع روند توسعه مناطق روستایی می شود و از طریق کاهش فاصله های شهری و روستایی باعث جلوگیری از تشدید روند مهاجرت روستا شهری می گردد.

همانطور که در جدول ماتریس ارزیابی ارتباط مستقیم، فواصل و شاخص مرکزیت و همچنین نقشه GIS روابط عملکردی خدماتی نقاط روستایی دهستان های پشتکوه و چاشم و نقشه خدمات و امکانات رفاهی موجود در سطح دهستان مشاهده می شود. روستای فولادمحله و چاشم با برخورداری از امکانات خدماتی و رفاهی برتر توانسته پاسخگوی برخی از نیازهای آبادی های دهستان باشد از این رو با تجهیز و ارتقاء سطح خدمات و امکانات می توان از مهاجرت روستاییان به شهر های استان بویژه شهرهای شه میرزاد و مهدیشهر و شهرهای استان مازندران و تهران جلوگیری نمود. لازم بذکر است با وجود تمامی امکانات و خدمات موجود در سطح دو روستای فولادمحله و چاشم، بسیاری از جوانان و اهالی روستا جهت برخورداری از امکانات و خدمات رفاهی و غیره که در سطح شهر موجود می باشد به این شهر مهاجرت کردند. از این رو امید آنست که با تجهیز و توسعه خدمات و امکانات مورد نیاز اهالی روستاهای فوق و در سطح بالاتر کل دهستان، موجب توسعه مناطق روستایی گردیده و از روند مهاجرت جمعیت روستاهای منطقه پشتکوه و چاشم کاسته شود.

۱۲- نتیجه گیری و پیشنهادات

بطوری که قبلاً بیان گردید نارسایی شدید خدماتی در سطح محدوده مورد بررسی کاملاً مشهود است. بررسی میزان برخورداری نقاط روستایی در سطوح

سایر مناطق روستایی در دهستان دارند. بعنوان مراکز روستایی دهستان جهت توسعه و ایجاد تعادل بین سکونتگاهها و برقراری نظام سلسله مراتبی درست توصیه می گردند. با انتخاب این روستاها بعنوان مرکز اصلی ارائه دهنده خدمات و امکانات به جامعه روستاییان دهستان های چاشم و پشتکوه، می توان سایر خدمات و امکانات مورد نیاز جهت توسعه پایدار روستاهای فولادمحله و چاشم تامین و در مرحله دوم سایر روستاهای دهستان را در این دو مرکز اصلی روستایی مستقر نمود.

فرضیه دوم: بنظر می رسد انتخاب مراکز بهینه روستایی سبب به وجود آمدن یک نظام کارآمد برای ارائه تسهیلات و خدمات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به بهترین نحو همراه با صرفه اقتصادی می گردد.

در جوامع روستایی وجود امکانات و خدمات رفاهی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بخصوص در سطح مراکز حوزه های روستایی می تواند موجب کاهش سطح تقاضای روستاییان از جوامع شهری و مناطق برتر پیرامون شود. از این رو انتخاب بهینه مراکز روستایی و رعایت سلسله مراتب سکونتگاهی و در کنار آن تجهیز مناسب، براساس نیاز این مراکز می تواند موجب رشد و توسعه روستاهای منطقه به همراه ارتقاء اقتصاد جوامع روستایی با کاهش و جلوگیری از هزینه های بی مورد شد. در سطح دهستان پشتکوه و چاشم نیز با توجه به موقعیت استقرار دو روستای فولادمحله و چاشم دارای بهترین شرایط برای ارائه خدمات به روستاهای پراکنده در سطح دهستان می باشند. از این رو روستای فولادمحله بعنوان مرکز اصلی ارائه دهنده به روستاهای دهستان پشتکوه و روستای چاشم بعنوان مرکز اصلی ارائه دهنده به روستاهای دهستان چاشم بعنوان مرکز اصلی ارائه دهنده خدمات به روستاهای دهستان چاشم توصیه می گردند. براین اساس می توان امید آن داشت که با انتخاب درست و صحیح روستاهای فولادمحله و چاشم با در نظر

۸. پاپلی یزدی، محمدحسین (۱۳۸۶) نظریه‌های توسعه روستایی، سمت.
۹. ژورژ، پیر (۱۳۸۲) جغرافیای صنعت دنیا، مترجم محمود هائف، چاپ اول.
۱۰. پور محمد، محمد رضا (۱۳۸۲) برنامه ریزی کاربری اراضی شهری، انتشارات سمت.
۱۱. تقوی، نعمت الله (۱۳۷۲) مبانی جمعیت‌شناسی، انتشارات دنیا.
۱۲. تودارو، مایکل (۱۳۷۰) راهبردهای توسعه اقتصادی در کشورهای در حال توسعه، تهران.
۱۳. حسین زاده، دلیر (۱۳۸۰) برنامه ریزی ناحیه ای، سمت، تهران.
۱۴. جمعه پور، محمود (۱۳۷۵) مقدمه ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی: دیدگاهها و روشها، سمت.
۱۵. جوان، جعفر (۱۳۷۸) جغرافیای جمعیت ایران، دانشگاه تهران، تهران.
۱۶. دفتر برنامه ریزی عمرانی وزارت کشور (۱۳۸۱) معیارها و ضوابط سازماندهی صنایع و خدمات شهری، جلد اول.
۱۷. رضوانی، محمد رضا (۱۳۸۳) مقدمه ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران، تهران.
۱۸. رهنمایی، محمد تقی (۱۳۷۱) مباحث و روش های شهرسازی- دفتر نشر و فرهنگ اسلامی.
۱۹. زمردیان، محمد جعفر (۱۳۸۲) اصول و مبانی عمران ناحیه ای، تهران، نشر شورا.
۲۰. مشهدیزاده دهقانی، ناصر (۱۳۸۴) تحلیلی از ویژگی های برنامه ریزی شهر های ایران، دانشگاه علم و صنعت.
- سلسله مراتبی محدوده این نارسایی را بیشتر روشن می کند. عوامل مختلفی که باعث این نارسایی های شده است عبارتند از:
 ۱. عدم وجود شبکه خدمات رسانی منسجم و پیوسته؛
 ۲. عدم تعادل در نوع خدمات توزیعی بین نقاط روستایی؛
 ۳. پایین بودن آستانه جمعیتی بعضی از کانونها جهت دریافت خدمات مورد نیاز؛
 ۴. عدم وجود شبکه ارتباطی مناسب برای پیوند سکونتگاهها و ایجاد روابط ممکن میان کانونها؛ بنابراین در جهت از بین بردن این نارسایی ها ارائه پیشنهادهای در جهت رشد و توسعه محدوده و فراهم نمودن شرایط زیست محیطی بهتر برای بخشهای مختلف در چارچوب یک نظام سلسله مراتبی ارائه می گردد: ایجاد نوعی از سلسله مراتب در فضا که هم جوامع انسانی را بر حسب موقعیت، اندازه و نقش آنها در فرآیند توسعه درگیر نماید و هم پوششی مناسب از خدمات را در کل منطقه ارائه نماید.
- منابع و ماخذ**
 ۱. اجلالی، پرویز (۱۳۷۲) نظریه برنامه ریزی (دیدگاههای سنتی و جدید)، نشر مهر.
 ۲. اداره کل امور آب استان، گزارش رودخانه های مهم استان، سال ۱۳۸۵
 ۳. اداره کل هواشناسی استان سمنان (۱۳۸۸) گزارش سالانه پارامترهای اقلیمی.
 ۴. اداره کل منابع طبیعی استان، (۱۳۸۵) سیمای منابع طبیعی استان و شهرستان.
 ۵. ازکیاء، مصطفی (۱۳۶۴) مقدمه ای بر جامعه شناسی توسعه روستایی، تهران.
 ۶. پولاددژ، محمد (۱۳۷۳) اصول و مبانی آمایش سرزمین در بخش صنعت، تهران.
 ۷. کوثری، عبدالکریم (۱۳۷۵) اقتصاد شهری، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۷ تابستان ۹۶
No.47 Summer 2017

■ ۴۸ ■